

D.33

DİYANET İLMİ DERGİ

PEYGAMBERİMİZ HZ. MUHAMMED (SAV)
- ÖZEL SAYI -

2. Baskı

ANKARA - 2003

TÜRKLERİN HZ. MUHAMMED HAKKINDAKİ İLK BİLGİ KAYNAKLARINDAN KISAS-I ENBİYALAR: KISAS-I RABGUZİ ÖRNEĞİ

Seyfettin Erşahin*

Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra, yüzyıllarca, Hz. Muhammed (SAV) ve onun şahsında yeni dinlerini tanımaya çalışmışlardır. Özellikle ileri düzeyde kültürü olmayan sade Türk halkının peygamberlerini tanımak için başvurdukları kaynaklar nicelik ve nitelik bakımından bilimsel araştırmalara henüz yeterince konu olmamıştır. Biz burada XIV. yüzyıl başında Harezm'de yazılmış bir Türkçe kısas-ı enbiyanın Hz. Muhammed hakkındaki kayıtlarını nicelik ve nitelik yönünden incelemeye çalıştık. Bu bilgileri bazen, aynı yüzyılda Anadolu'da Arapçadan Türkçeye çevrilen bir başka kısas-ı enbiya ile karşılaştırdık.

Her konuda olduğu gibi, Hz. Muhammed hakkında da sade bir Türkün yararlanabileceği bilgi kaynağının kendi dilinde olması gerektiği gerçeğini göz önünde bulundurarak şunu söyleyebiliriz ki başlangıçta her müslüman toplum gibi Türkler de, Hz. Muhammed ile ilgili bilgileri sözlü kaynaklardan almışlar, bunlara bir süre sonra yazılı kaynaklar eklenmiştir. Yazılı kaynakların başlıcalarını, ilk dönemler için, hadis kitapları, siyerler, genel İslam tarihleri, kısas-ı enbiyalar ve şiir gibi edebi eserler olarak sayabiliriz. Bu kaynaklardan hadis kitapları ve genel İslam tarihlerinin, dil ve muhteviyat bakımından, ileri düzeyde eğitimi olmayan Türklerin yararlanmasına uygun olduğu söylenemez.

Türklerin kendi dillerinde ilk siyeri ne zaman yazdıkları henüz tam olarak bilinmemekle beraber, çoğu dini konu gibi bu konuda da Fars edebiyatından etkilendikleri

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ve Farsçadan çeviriler yaptıkları söylenebilir.¹ Arapça veya Farsça siyerlerin satırlararası çevirisi yapılmış olabileceği gibi, müstakil Türkçe siyerler de yazılmış olabilir.² Bununla beraber bilinen Türkçe ilk siyer kitabı 8/14. yüzyılın ikinci yarısına ait bir çeviridir.³

Başlığından da anlaşılacağı gibi, bizim burada söz konusu etmek istediğimiz kaynak türü *kısas-ı enbiyalardır*. Bu tür adını kıssa'nın çoğulu olan kısas'tan almıştır. Kelimenin aslı, *kassa-yekussu* fiildir. Aynı kökten gelen ve Kur'an'da beş yerde geçen⁴ *kasas* bir kimsenin izini sürüp ardından gitmek, hikaye etmek, anlatmak manalarına gelir.⁵ Geçmiş peygamberler ve Hz. Muhammed'in hayatını, menkıbelerle süsleyerek anlatan bir dini-tarihi-edebi tür olarak ortaya çıkan kısas-ı enbiya'larda, okuyucuya salt tarihi bilgiler sunmaktan çok, *kıssadan hisse* dediğimiz ders ve öğüt vermek amaçlanmıştır.

Kur'an'da bulunan kıssaların bazı temel gayeleri şöyle sıralanmıştır: 1. İman esaslarını ispat edip açıklamak, 2. Hz. Muhammed ve bütün müminlere zorluklar karşısında teselli vermek, 3. Tarih boyunca peygamberler tarafından yapılan tebliğin birliğini vurgulamak, 4. İnsanoğlunu ezeli düşmanı şeytana karşı uyararak, 5. Peygamberlerin eğitim ve terbiye metotlarını aktarmak.⁶

Katip Çelebi kısas-ı enbiya konusunda Arapça eser yazan müelliflerden Vehb b. Münebbih (ö. 110/728), Sehl b. Abdullah et-Tusteri (ö.283/896), Kisai (h.5. yüzyıl) ve Muhammed b. Abdülmelik el-Müsebbihi el-Harani (ö.420/1029) ile Farsça

1 Farslar bu yönde daha erken adım atmışlar, 512/1118'de Ünsü'l-İslam adlı anonim siyer kitabını kendi dillerinde yazmışlar, 620/1223'te de İbn Hişam'ın (ö. 213/828) *Siyer*'ini çevirmişlerdir. Messad Süveylim Ali el-Shaman, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi*, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, no. 29318), Ankara, 1982, s. XXVII.

2 F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1982 162.

3 Erzurumlu Kadı Mustafa Darir (ö. 736/1393), Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillan el-Bekri'nin (ö. 694/1295) uydurma rivayetlere çok yer veren Arapça *el-Envar ve Miftahü's-Sürür ve'l-Efkar fi Mevlidi'n-Nebiyyi'l-Muhtar*'ını 790/1388'de *Siyretü'n-Nebi* adıyla çevirmiştir. Bu çeviri Türkler tarafından uzun zaman okunduğu gibi, sonraki Türkçe siyer edebiyatını da etkilemiştir. Bu eser Mustafa Erkan tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Sitetü'n-Nebi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili, 1986. Darir hak. bkz. Leyla Karahan, *Erzurumlu Darir*, MEB, İstanbul 1905. Bunun yanında, Türkçe ilk telif ve özgün siyerin, güvenilir kaynaklara dayanan Alaşehirli Kadı Veysi'in *Siyer-i Nebi* adlı eseri olduğu tespit edilmiştir. (el-Shaman, XXXVIII.) XX. yüzyılın başlarına kadar Türkçe yazılan siyer-i nebi sayısı, yedisi manzum ve geri kalanı mensur-manzum olmak üzere kırk civarındadır. Bunlardan dokuzu Arapçadan, beşi Farsçadan çeviri, yirmi üçü ise doğrudan telifdir. El-Shaman, XL. Ayrıca bu eserlerden bazılarının tanıtımı için bkz. Agah Sırrı Levend, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1972, 59-62.

4 3/55; 7/175; 12/3; 27/25; 28. Surenin adı.

5 Kıssa hak. bkz. B. B. Macdonald, "Kıssa", *IA*, VI, 771-774; Suat Yıldırım, "Kuran-ı Kerim'de Kıssalar", *AÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, III, 1979; Mücteba Uğur, "Va'z ve Hadiste Kussas", *AÜ İFD*, XXVIII, 1986; İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.

6 Şengül, 281-334.

yazarlardan Muhammed b. Hasan ed-Danduni ve İbrahim b. Halef en-Nesaburi'yi zikretmekte,⁷ Brockelmann, bu listeye Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Tarafı (ö.454/1062), Ebu'l-Hasan b. Heysem (ö.573/1177) ve Muhammed b. Abdullah b. Kamil'i de eklemektedir.⁸

İlk kısas-ı enbiya müelliflerinden olan ve bu türün gelişmesinde önemli katkılar sağlayan Ebu İshak en-Nisaburi es-Sa'lebi (ö. 427/1035) ile Muhammed b. Abdullah el-Kisai'yi Türkçe kısas-ı enbiya edebiyatına etkilerinden dolayı biraz daha yakından tanıtmak istiyoruz. Bir müfessir olan es-Sa'lebi *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an* adlı eserindeki kıssaları genişleterek *Kitabu Araisi'l-Mecalis fi Kısasi'l-Enbiya* adıyla bir kitap haline getirmiştir. Sade üslubu ve şiirleriyle herkese hitap eden bu eser İslam dünyasında çok rağbet görmüş, çeşitli dillere çevrilerek geniş bir kitle tarafından okunması sağlanmıştır.⁹ Sa'lebi'nin Kısas'ının Türkçe çevirilerinden biri, belki de ilki, XIV. yüzyılda Aydınolu Mehmet Bey (ö.1334) adına yapılmıştır.¹⁰ Defalarca Türkçeye aktarılan bu eserin son çevirilerden Mehmed b. Çerkez (İstanbul-1865) ve Muhammed Amir b. Abdullah el-Yakubi'nin (Kazan-1903) çalışmalarını sayabiliriz.¹¹

Bu sahanın ilk kitaplardan biri de el-Kisai'nin *Kitabu Kısasi'l-Enbiya*'sıdır. Pek çok dile aktarılan bu eserin Türkçe çevirileri de yapılmıştır.¹² 5/11. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kisai, menkıbeler ve hikayelerle vaaz veren ulema sınıfının önemli bir temsilcisidir. Mesleğinin gereği olarak okuyucuya ahlaki dersler vermek isteyen Kisai, eserinde, Ka'bu'l-Ahbar ve Vehb b. Münebbih gibi ilk müelliflere atfen çok sayıda İsrailiyata yer vermiştir.¹³ Bu bağlamda, klasik dönem çoğu İslam tarihi ürünleri gibi kısas-ı enbiyalara da İsrailiyyatın yanı sıra, yazıldığı bölgenin mahalli kültüründen asılsız rivayetler karışmıştır.

Konu edindiğimiz Kısas-ı Rabguzi'deki Hz. Muhammed imajı 14. yüzyıl başlarına aittir. Ancak bundan önceki dönemlerde Türkler arasında yaygın bir şekilde okunan Yusuf Has Hacib'in (ö.1070'den sonra) Kutadgu Bilig ve Ahmed Yesevi'nin (ö. 1166) Divan-ı Hikmet'inde Hz. Muhammed'in nasıl yer aldığına kısaca değinmek is-

7 Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, İstanbul 1972, II, 1328.

8 C. Brockelmann, *GAL*, Leiden 1937, 591-593.

9 C. Brockelmann, "Sa'lebi", X, *IA*, 125.

10 Bu eser İsmet Cemiloğlu tarafından sentaks incelemesi yapılarak yayınlanmıştır: *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara 1994. Biz zaman zaman Rabguzi'nin Kısas'ının bununla karşılaştıracağız.

11 Brockelmann, "Sa'lebi," 125; "Kısas-ı Enbiya", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1982, 334. Sa'lebi çevirilerinin Türkiye kütüphanelerindeki yazmaları için bkz. Cemiloğlu, s. XIV.

12 Kisai'nin Türkçe çevirileri ve Türkiye kütüphanelerindeki yazma nüshaları için bkz. Cemiloğlu, s. XIV-XV.

13 Carl Brockelmann, "Kisai", *IA*, VI, 823-824.

tiyoruz. Buradaki kayıtlar bize Kısas-ı Rabguzi'yi mukayese imkanı verecektir.

Yusuf Has Hacıp Hz. *Peygamber'in Övgüsünü Söyler* başlığı altında onu tavsif ve takdim etmektedir. Buradaki dizelerine göre, "asil, hoş ahlaklı, alçak gönüllü, şefkatli, edepli, açık elli", insanları en iyisi ve en seçkini olan Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderilmiş, o da gece-gündüz yemeyip içmeyip ümmeti için çalışmış, onların azaptan kurtulması için Allah'tan bağış dilemiştir. Mirac'a çıkan Hz. Muhammed, burada bütün peygamberlere imamlık yaparak hepsinin önüne geçmiştir.¹⁴ Bu nitelermelerden de anlaşılacağı gibi, Karahanlılar döneminin büyük edip, yönetici ve düşünürlerinden Yusuf Has Hacıp Hz. Muhammed'in, güzel ahlakı, insanlığa önderliği ve ümmetine düşkünlüğünü vurgulamaktadır.

Ahmed Yesevi de Divan'ında Hz. Muhammed'e büyük yer vermiş, özellikle 36-41. Hikmetlerini tamamen onun tanıtımına ayırmıştır. Buradaki tanıtımı şu şekilde özetleyebiliriz: Yesevi, 36. Hikmet'te Hz. Muhammed'in ailesini, yetişmesini, evlenmesini, vahiy almasını, davete başlamasını, bu arada yetimlere verdiği özel önemi anlatmakta;¹⁵ 37. Hikmet'te onun sevgi ve şefaatine layık ümmet olmak için iyi ahlakın şart olduğunu belirtmekte;¹⁶ 38. Hikmet'te Hz. Muhammed'in bütün zorluklara katlanarak ümmeti için geldiğini, ancak ümmetinin onun kadrini yeterince bilmediğini dile getirilmektedir.¹⁷ Hoca Ahmed, 39. Hikmet'te bütün peygamberlerden yüce olan Hz. Muhammed'in İslamı tebliğ ile görevlendirildiğini, bu yolda mücadele ettiğini, Miraca çıktığını, yolundan gidenlere şefaate edeceğini vurgulamakta; 40. Hikmet'te Hz. Peygamber'in çıplakları giydirdiğini, açları doyurduğunu, muhtaçlara el uzattığını, günahkarlara hidayet gösterdiğini, gece gündüz ibadet yaptığını, melamet kaynağı olduğunu hatırlatmakta; 41. Hikmet'te ise Hz. Muhammed'e halini arz etmekte ve ona layık olmayı dilemektedir.¹⁸

Hoca Ahmed Yesevi de meslek ve meşrebini bir tezahürü olarak "garip" diye adlandırdığı Hz. Muhammed'i, bütün diğer özelliklerinin yanında, garipler, yetimler, yoksullar, muhtaçlar ve kimsesizlerin yardımcısı şeklinde takdim etmektedir. Divan'ın birinci hikmetindeki şu dizeler bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Garip, fakir yetimleri Resul sordu / O gece Miraca çıkıp Hakkın cemalin gördü / Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu.... Medine'ye Resul varıp oldu garip / Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili, / Cefa çekip Yaradana oldu yakın."¹⁹

14 Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (Günümüz Türkçesine uyarlayan Fikri Silahdaroğlu), Ankara 1996, 14-15.

15 Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Ankara 1998, 54-56.

16 Yesevi, 57.

17 Yesevi, 57-58.

18 Yesevi, 58-61.

19 Yesevi, 3.

Rabguzi'nin Kısas-ı Enbiya'sı

Harezm Türkçesi ile XIV. yüzyılın başlarında yazılmış olan bu eser Türklerin Hz. Muhammed hakkındaki ilk çalışmaları ve bilgi kaynakları arasında yer almıştır. Hatta şimdilik kısas-ı enbiya türünde Türkler tarafından yazılan ilk eser olarak bilinmektedir. Bu kitap uzun yüzyıllar okunmuş, Sovyet döneminin son günlerinde din hürriyetinin biraz sağlandığı dönemde tekrar yayınlanarak Türklerin istifadesine sunulmuştur. Elbette burada asıl yapılması gereken, söz konusu rivayetlerin ve kayıtların asıl kaynaklarından birebir karşılaştırılmasıdır. Bunun ayrı bir akademik çalışma olduğunu düşünüyoruz. Burada biz, müslümanlar arasında bugüne kadar genel kabul görmüş bilgiler ışığında, elimizdeki eserin Hz. Muhammed ile ilgili bölümünü inceleyeceğiz.

Eserin Adı ve Yazılış Tarihi

Yazarı tarafından *Kıyasu'l-Enbiya* adı verilen eserin, "izleyen hemen bulsun, işiten hemen bilsin diye *Kıyas-ı Rabguzi*"²⁰ olarak da adlandırıldığı belirtilmektedir. Bunlardan ikinci ad daha meşhur olmuştur. Rabguzi çalışmasına kendi ifadesiyle, "yedi yüz dokuzda, it yılının evvelinde" başlamış²¹ ve "Yedi yüz on yılında" bitirmiştir.²² Bunun miladi karşılığı, 1309-1310 yıllarıdır.

Eserin Nüshaları Üzerinde Yapılan Başlıca Çalışmalar

Kıssa-ı Rabguzi'nin bugüne kadar Londra, Leningrad, İsveç, Paris ve Bakü'de çeşitli nüshaları tespit edilmiştir. Bunlardan Londra ve Leningrad nüshaları üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

1. Londra, British Museum (Add. 7851) nüshası: En iyi, en eski ve asli özelliklerini taşıyan bu nüsha K. Ronbech tarafından *Rabguzi, Narrationes de Prophetis*, (Cod. Mus. Brit. Add. 7851, Kopenhagen 1948) adıyla yayınlanmıştır. Aynı metin Kiril harfleri ile Özbekistan'da da basılmıştır. Ergaş İ. Fazilov, Abdullah Yunusov ve Hamdullah Dadabayev'in *Kıyas-ı Rabguzi, I-II*, (Taşkent, 1990-1991) adıyla yaptıkları bu baskının ayetleri, hadisleri ve Arapça şiirlerini Yusufhan Şakirov tercüme etmiştir. Çalışmanın sonuna Lugat ve İzahlar, Ayet, Hadis ve Arapça Şiirlerin Tercümesi ile Kişi Namları bölümleri eklenmiştir. Ayrıca Aysu Ata, Nasrüddin bin Burhanüddin Rabguzi, *Kıyasu'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları)*, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin, I-II, (Ankara 1997), adı altında bu nüsha üzerinde bir çalışma yapmıştır.²³ Ma-

20 Rabguzi, 3r3-4; Ata, I, 5; Fazilov, I, 11.

21 Rabguzi, 2v13; Ata, I, 5; Fazilov, II, 11

22 Rabguzi, 249v14; Ata, I, 363; Fazilov, II, 216.

23 Ata'nın tekrar yayınladığı Gronbech ve Fazilov'un neşrinde 110v'den itibaren bir kısım sayfanın yok olduğu ifade edilmektedir. Ata, I, 155; Fazilov, I, 167. Kıssa-ı Yusuf'un bir kısmı ve Kıssa-ı Musa'nın başlangıç bölümünün yer aldığı bu sayfalar Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Elyazmalar bölümündeki Kıyas-ı Rabguzi nüshasında bulunmaktadır. Bu durum Doç. Dr. İsmail Hakkı Ünal Bey tarafından tespit edilmiş olup söz konusu sayfaların fotokopisi alınmıştır. Bu katkılarından dolayı kendisine şükranlarımızı sunarız.

kalemizde Ata ve Fazılov'un çalışmalarını kullandık.

2. Leningrad Nüshaları: Leningrad'ın çeşitli kütüphanelerinde altı nüsha bulunmaktadır.²⁴ Bu nüshalar üzerinde yapılan başlıca araştırmalar şunlardır: 1. *Kıyas-ı Rabguzi*, Kazan 1859. N. Ilminsky, elde ettiği nüshaları karşılaştırarak ilk defa basmıştır. 2. *Kıyas-ı Rabguzi*, Kazan 1881, yay. Şemsuddin Hüseyin. 3. N.F. Katanov, "Tatarskie skazaniya o semi spiyaşçih otrokah" Zapsiki Vostoçnago Otdeleniya III, St. Petersburg 1875, ss. 242-245; "Turkskie skazki o çeloveke ponimaşem yazık jivotnih. Dcagatayskaya skaza po Rabguzi," İzvesticaobşcest va arc., ist., i etn. XVI, Kazan 1898, ss. 252-253; *Rabguzi Kıyasu'l-Enbiya Türki*, Taşkent 1898; "Musulmanskie Legend. Teksti i perevodi" Zapiski Imperatorskoy Akademi Nauk XXV, 1894. Priloz 3, Petersburg, 1895, ss. 1-44, 23-44.

Eserin Yazarı

Yazar hakkında eserde bulunan kayıtlardan fazla bir bilgiye sahip değiliz. Yazar, kitabında kendisi hakkında şu kayıtları düşmüştür: "Ammâ ba'd, bu kitabı düzenleyen, taat yolunda dizen, ma'siyet yabanını gezen, az sevaplı, çok günahlı Rabat Oğuz'nın kazısı Burhanoğlu Nasırüddin."²⁵ O, Harezm bölgesi şehirlerinden Rabat Oğuz'a mensup olduğu için Rabguzi lakabı almıştır.²⁶ Eserdeki, "Rabat-oğuzluk, Burhan oğlu, kazı Nasır" ifadesi ve eserin genel muhtevasından yazarın iyi bir din eğitimi aldığı ve kadılık görevine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır.²⁷ Kitapta çok sayıda âyet, hadis ve Arapça şiire yer vermesi onun Kur'an ve hadis başta olma üzere dini bilimlere vakıf olduğunu göstermektedir. Onun hakkında bundan fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Eserin İthaf Edildiği Kişi

Rabguzi eserini, "tâcü'l-umera, muhibbu'l-ulema, beyler soyu, yiğitler arığı, ulu adlı, kutlu zatlı iyi hulklu, İslam nurlu, Moğol sanılı, müslüman dinli, insanların güvenci, müminlerin kıvancı, himmeti aziz, akli tegiz begimiz" diye vasıflandırdığı Nasırüddin Tok Buğra Beg adında bir emire sunmuştur.²⁸ Yazar, bu beyi metheden şiirinde onun Moğol asıllı, dindar, muttaki, zamanını halka hizmetle geçiren, gece gündüz taat kılan, devamlı Kur'an okuyan, tespih çeken, Kur'an ayetleri-

24 Bkz. Ata, XX.

25 Rabguzi, 2r; Ata, 4; Fazılov, 10.

26 Bugün Çirik-Ribat/Rabat olarak da adlandırılan Rabat-oğuz, Moğol istilası öncesinde Cend yakınlarında bir yerleşim merkezi, idi. Aysu Ata, *Kıyasu'l-Enbiya*, Ankara 1992, I, XI-XII.

27 Rabguzi, 2r17-20; Ata, I, 4; Fazılov, I, 10. Makalemizde kullandığımız bu kaynak gösterme şeklinde Rabguzi, Aysu Ata'nın çalışmasının sonunda bulunan esas metnin varak numarasına, Ata, yine aynı araştırmacının yaptığı transkript metnine, Fazılov ise Taşkent baskısına işaret etmektedir.

28 Rabguzi, 2r-2v3; Ata, I, 4; Fazılov, I, 10.

ni işittiğinde göz yaşlarını tutamayan biri olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Nasırüddin Tok Buğra Beg'in Çağatay hanlarından Tarma Şirin'in emirlerinden biri olabileceği belirtilmektedir.³⁰ Aşağıda açıklanacağı gibi, İslamı tebliğ hususunda önemli mücadeleler vermiş olan Tarma Şirin'in tahta çıktığında, gençliğinde böylesine dindar bir kişiyi istihdam etmesi de ihtimal dahilindedir.

Eserin Dili

Daha önce değindiğimiz üzere, Kısas-ı Rabguzi XIV. yüzyıl Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmıştır. "İmdi senin zimmetinden çıkan, kaleminden akan, kitabeti de senin, ibareleri de senin olan bir kısasu'l-ênbiya olsa bize okuması gerekli ve öğrenmesi yararlı olurdu."³¹ ibaresi kitabın tercüme değil Türkçe telif edildiğini göstermektedir.³² Aşağıda eser üzerine yapılan çalışmalar verilirken dil hususunda yapılanlara da işaret edilmiştir. Biz Türklerin İslamlaşma süreçlerinin hangi evrelerinde hangi dini kavramların Arapça, Farsça veya Türkçesini kullandıklarının tespitinin din, kültür ve düşünce tarihimiz bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Kadılık görevi yapacak kadar iyi bir din eğitimi almış olan Rabguzi, eserinde çok sayıda Arapça ve Farsça dini kavram kullanmıştır. Bunun yanında, bazı İslamî kavramların Türkçe karşılıklarına da yer vermiştir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: 1. *İzi/İdi*:³³ Allah, Tanrı; *İziya*: Ey Allahım, Ey Tanrım; *İzi/İdi kazası*: Allah'ın hükmü, ecel, ölüm; 2. *Savçı*:³⁴ kitabı olmayan peygamber; 3. *Tengri*:³⁵ Allah; *Tengrilik*: İlahlık; 4. *Tamug/Tamu*:³⁶ Cehennem; *Tamugluk*: cehennemlik; 5. *Ugan*:³⁷ Allah, kadir; 6. *Uçmah/uştamah/uşmah*:³⁸ Cennet; *Uçmahlık*: Cennetlik, cennete girecek olan; 7. *Yarlık*:³⁹ Vahiy, buyruk, ferman; 8. *Yalavaç/Yalvaç*:⁴⁰ Peygamber, resul, nebi; 9. *Yalavaçlık*: Peygamberlik.

29 Rabguzi, 2v5-12; Ata, I, 4; Fazılov, I, 10-11.

30 Köprü'ü, 287. Ata'ya göre (I, XIV.) bu biraz uzak bir ihtimaldir. Zira Tarma Şirin'in iktidar yılları 1326-1333/4 arasındadır. Bu durumda eserin, yazıldığı tarihten yaklaşık 15 yıl sonra tahta çıkan bir hanın emirlerinden birine sunulması akla yakın görünmemektedir.

31 Rabguzi, 2v14-21; Ata, I, 5; Fazılov, I, 11.

32 Öte yandan J. Eckmann gibi araştırmacılar bu eserin Farsça bir siyerdan uyarlandığı kanaatını taşımaktadır. M. Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara 1979, 185.

33 *Divan-ı Lügatü't-Türk Dizini* (bundan sonra DLTD şeklinde verilecek), IV, Ankara 1986, sahip, efendi, Tanrı s. 226; *Kutadgu Bilig III* İndeks (bundan sonra KBI şeklinde verilecek), İstanbul 1979, Sahip, Rab, Tanrı, s. 187.

34 DLTD, elçi, peygamber, s. 499; KBI, 384.

35 DLTD, 600; KBI, 487.

36 DLTD, cehennem, s. 569; KBI, 420.

37 KBI, kadir, Allah, s. 488.

38 DLTD, cennet, s. 682; KBI, s. 487.

39 DLTD, emir, hakanın mektubu, fermanı, buyruğu, s. 750; KBI, 526.

40 DLTD, elçi, peygamber, s. 733; KBI, 517.

Eserin Yazılış Amacı ve Yazıldığı Ortam

Eser, Moğol hakimiyetinde yaşayan Türklere, başta Hz. Muhammed olmak üzere Kur'an'da adları geçen peygamberleri doğru ve yeterli bir düzeyde anlatmak için yazılmıştır. Rabguzi'yi bu eseri yazmaya yönelten âmil Nasırüddin Tok Buğra Beg'in şu yazılı ricası olmuştur: "*Peygamber kıssalarına gayet rağbetim var. Herhangi bir yerde herhangi birisinin elinde bazısı müstakim ve bazısı na-müstakim, bir kısmı mükerrer ve bir kısmı muteber, bazılarının sözleri kesik, bazılarının mak-sutları eksik olanlar var. İmdi senin zimmetinden çıkan, kaleminden akan, ki-tabeti de senin, ibareleri de senin olan bir kısasu'l-enbiya olsa bize okuması ge-rekli ve öğrenmesi yararlı olurdu.*"⁴¹ Burada kitabın yazılması için gösterilen ge-rekçe söz konusu beyin konuya ilgisi yanında elde bulunan kısas-ı enbiyaların yeter-sizliğidir.

Eser, Moğol hakimiyetinin İslam dünyasında zirveye çıktığı XIV. yüzyılın başında yazılmıştır. Bu dönemde başta Türkistan olmak üzere, İslam dünyasında siyasi, sos-yal, ekonomik ve kültürel bakımdan bir kriz yaşanmaktaydı. Bu ortamda insanların, özellikle Türklerin, bir sığınak olarak algıladıkları İslama daha sıkı sarıldıkları görülüyordu.

Bu süreçte Moğolların izlediği din siyaseti önem kazanmaktadır. Cengiz Hanedanı'nın din siyaseti zaman zaman farklılık göstermiştir. İmparatorluk'ta yerleşik halkın inancı ve kültürü olan İslam ile göçebe halkın hayatını düzenleyen yasa (Cengiz Ya-sası) ve *Bozkır kültürü* hakimiyet mücadelesi vermiş, kayıtlara göre daha Cengiz Han'ın (ö. 1224) sağlığında oğulları arasında bu ikilik başlamıştır. Ögeday Han (1229-1241) İslamı diğer dinlerden üstün tutarak müslümanlara meylederken, Ça-ğatay Han (1224-1242) yasa taraftarı olmayı tercih etmiş,⁴² bu zihniyet mücadelesi uzun süre devam etmiştir. Moğol prenslerinden bir kısmı sıkı sıkıya geleneksel yapı-yı korumak için mücadele ederken, bazı Moğol prensleri, yerleşik soylular, zenginler ve tüccar ile yakın ilişki kurarak ticareti geliştirip şehir hayatına geçmeye, yerleşik halkların kültürü ile bütünleşmeye çalışmıştır.⁴³

Cengiz Han, başlangıçta bütün dinlere karşı katı bir tutum takınmış, bu arada müslümanların temel dini vecibelerini yerine getirmelerine bile engel olmuştur.⁴⁴ Cengiz'in oğullarından Çağatay'ın da İslam'a ve müslümanlara karşı hoşgörülü ol-madığı bilinmektedir. O da babası gibi davranmış, müslümanları, kurban kesme ve

41 Rabguzi, 2v14-21; Ata, I, 5; Fazılov, I, 11. (Metin tarafımızdan sadeleştirilmiştir. Sonraki alıntılarda da gerekli görülen yerlerde aynı işlem yapılacaktır.)

42 V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, yay. H. D. Yıldız, Ankara 1990, 489-490.

43 Böriyay Ahmedov, *Emir Timurni yad Edip*, Taşkent 1996, 293; Nadir Devlet, "Çağatay Devleti" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul, 1989, 301-302.

44 T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. H. Gündüzler, Ankara 1982, 224, 229.

gusül yasağı başta olmak üzere pek çok kısıtlama ile baş başa bırakmıştır.⁴⁵ Hatta yanında müslüman kelimesinin, tel'inden başka durumlarda kullanılmasını yasaklamış,⁴⁶ ancak çok değer verdiği müslüman veziri Otrar'lı Kutbuddin Habeş-Amid'i da-ima yanında bulundurmıştır.⁴⁷ Çağatay Han'ın oğlu Yesu (1246-1251) müslümanlara karşı Moğol yönetiminin tutumunu yumuşatmıştır. Yesu da Habeş-Amid'in manevi evladı olan Bahaeddin Merginani'yi kendisine vezir yapmıştır.⁴⁸

Ancak Moğollar, hakimiyetleri altındaki halkın çoğunu meydana getiren müslümanlardan etkilenerek kısa sürede İslamiyeti tanımışlar ve benimsemişlerdir. Çağatayların tahtına oturan ilk müslüman hükümdarlar Mübarek Şah (10 Mart 1266-3 Eylül 1266) ve halefi Barak Han (1266-1271) İslama daha hoşgörülü davranmışlardır. Bazı tarihler Barak Han için "iki yıldan sonra müslüman oldu. Ona 'Giyaseddin' lakabını verdiler. Onunla Çağatay evladı Maveraiünehir'de nur-ı imanla müşerref oldu."⁴⁹ kaydını düşmektedirler. XIV. yüzyılın başında daha sonra müslümanlara karşı iyi davranan Kebek Han'ın girişimi ile 1309'da toplanan kurultayda Esen-Buka (1309-1320) han seçilmiştir. Onu izleyen Kebek Han (1320-1326) müslüman olmamakla beraber İslama karşı müsamahalı bir tavır takınmış, başkenti, uzun zamandan beri İslam kültürüyle yoğrulan Nahşeb'e (Karşı, Nesef) taşımıştır.⁵⁰ Bu eğilim Kebek'in kardeşi Tarma Şirin (1326-1334) tarafından daha da geliştirilmiştir. İslamı açıkça kabul ederek yaymayı çalışan Tarma Şirin "Alaaddin" lakabını almıştır. O İslamı devlet dini ilan etmiş, tebaasına kabul ettirmek için bazı girişimlerde bulunmuş ve hatta devletini her yönüyle İslamlaştırmaya çalışmıştır.⁵¹

Bu süreçte Türk-İslam kültürü de tekrar canlanma eğilimine girmiştir. Özellikle Türkistan'da Türkçe, Arapça, Farsça ve Moğolca arasında yaşanan diller mücadelesinden Türkçe kârlı çıkmıştır. Moğolca başlangıçta devlet dili olmasına rağmen bir imparatorluğu yönetmeye yetecek güçte olmadığı için Moğol yönetimi, kendilerine

45 Cüveyni, *Ata Melik, Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Ankara 1998, 242.

46 Arnold, 237.

47 Cüveyni, 242-245.

48 Cüveyni, 243; V. V. Barthold, "Çağatay", *I. A. III*, 268.

49 Abulgazi Bahadır Han (ö. 1664), *Şacara-yı Turki*, haz. B. Ahmedov, Taşkent, 1992, 94, Barthold, "Çağatay", 269.

50 Abdulkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, VIII, 177-178.

51 İbn Batuta Tarma Şirin'i zahid, adil ve mütevazî bir müslüman yönetici olarak tasvir etmektedir. *Rihle*, Mısır, ty., I, 239-245. XV. Yüzyıl tarihçilerinden Şerefeddin Ali Yezdi (ö. 1454) de, Tarma Şirin için "o kıymetli han adil ve saadetli sultan idi. Devletin çehresini İslam saadeti ile güldürdü... Onun bahtiyar geçen zamanında Çağatay ulusu İslam nuru ile aydınlandı. O millet-i Ahmed'in birliğini güçlendirmeye çok uğraştı" kaydını düşmektedir. Şerefeddin Ali Yezdi, *Amir Timur Acdadları*, Yezdi'nin Zafername adlı eserinin mukaddimesinin tercümesi) çev. A. Böriyev, Taşkent, 1992, 26. Aynı şekilde Mirza Uluğbek (ö. 1449) de Tarma Şirin'in ifadelerini tekrarlamaktadır. *Tarih-i Erba-ı Ulus, Tört Ulus Tarihi*, Farsçadan Özbek Türkçesine çev. B. Ahmedov, M. Haseni, Taşkent, 1994, 317.

yakın bulduğu Türkçenin etkisine girmiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak Türkçe eserler yazılmaya başlanmıştır.⁵²

Yukarıda değindiğimiz gibi, aslında Moğol istilası, yazılı kültüre büyük zarar vermiştir. İstilacılar kıymetli kültür, bilim, sanat ve edebiyat eserlerini yok etmeye çalışmışlardır. Eğitim kurumlarına verdikleri zarar bilimin gerilemesi yanında halkın temel bilgilerden de yoksun kalarak cahilleşmesine yol açmıştır. Bu arada, halk inanç kaynağı ve sosyal sığınma vasıtası olarak gördüğü dine yönelmiştir. Bu ortamda İslamın tebliği edilmesi büyük önem taşıyordu. Bunun farkına varan bir kısım yöneticilerin de desteğiyle alimler kaleme sarılarak dini sahalarda eserler vermeye başlamışlardır. İşte Rabguzi de eserini böyle bir ortamda Harezm'de yazmıştır.

Kanaatımızca, Rabguzi'yi Türkçe yazmaya sevk eden amiller vardı. Bunlardan birincisi, o dönemde Türkçenin artık dini edebiyat üretebilecek güce gelmiş olması; ikincisi, Moğol hakimiyetinde yaşayan halkın çoğunun Türkçe konuşması, son olarak da yukarıda bahsettiğimiz gibi, onu teşvik eden emirin Türkçeyi tercih etmesi.

Eser, Köprülü'nün de belirttiği gibi, konu ve üslup bakımlarından, İslamiyet'i henüz kabul etmiş veya tanımak üzere olanların ihtiyacını karşılayacak şekilde yazılmıştır.⁵³ Zaman zaman ilgiyi artırmak için konular arasına serpiştirilen hikayeler, tenbihler ve soru-cevaplar kitabın hedef okuyucu kitlesinin daha çok sade halk olduğunu göstermektedir.

Eserin Kaynakları

Rabguzi'nin başvurduğu kaynakların tespiti, sadece kitabın niteliği değil Türk-İslam kültürünün gelişme seyri bakımından da oldukça büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eserde yer alan kaynaklar, XIV. yüzyıl başlarında yaşayan bir müslüman Türk alimin elinin altındaki başvuru kitaplarının neler olduğunu gösterdiği gibi, Türklere Hz. Muhammed hakkında ulaşan bilgilerinin niteliğini de ortaya koyabilecektir.

Rabguzi'nin kitabının telif gerekçesi babında sarf ettiği "*Herhangi bir yerde herhangi birisinin elinde bazısı müstakim ve bazısı na-müstakim, bir kısmı mükerrer ve bir kısmı muteber, bazılarının sözleri kesik, bazılarının maksutları eksik olanlar var.*"⁵⁴ ifadesi, o dönemde bu konuda bazı kitapların bulunduğuna işaret etmektedir. Söz konusu eserlerin bir kısmı yazar tarafından ilgili yerlerde zaman zaman zikredilmiştir. Bunların başında, "*Ayet, ahbar aslı onun*"⁵⁵ sözüyle belirttiği gibi Kur'an ve hadisler gelmektedir. Müellif çalışmasında çok sayıda ayet ve hadise müracaat etmiştir.

52 Köprülü, 231.

53 Köprülü, 287.

54 Rabguzi, 2v14-21; Ata, I, 5; Fazılov, I, 11.

55 Rabguzi, 249v; Ata, I, 363; Fazılov, II, 216.

Bu temel kaynakların yanında tespit edebildiğimiz kadarıyla atıfta bulunduğu alimler şunlardır: 2. İmam Mukâtil,⁵⁶ 3. İmam Atiyye el-Avfi,⁵⁷ 4. İmam Süddî,⁵⁸ 5. İmam Yakup Süfyan,⁵⁹ 6. Muhammed b. İshak,⁶⁰ 7. Mevlana Mecdüddin Endeganî,⁶¹ 8. Ebu İshak Nisaburî,⁶² 9. İshak-ı Mümşad,⁶³ 10. Kaffal Şâşî.⁶⁴

Eserin Muhtevası

Kıyas-ı Rabguzi üzerine çok araştırmacı çalışmıştır. Bunların büyük bir kısmı eseri dil ve edebiyat tarihi bakımından incelemiştir. Henüz yeterli olmamakla muhteva hakkında yapılan bazı araştırmalar da bulunmaktadır.⁶⁵ Başta muhteva olmak üzere

- 56 Rabguzi, 37r, 203v; Ata I, 51, 291; Fazılov, I, 58, II, 138. Tam adı Ebu'l-Hasen Mukatil b. Süleyman el-Ezdi el-Horasani el-Belhi (ö.150/767) olan alim Tefsir'inde çok miktarda İsrailiyyata yer vermiştir. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mugatil ibn Süleyman ve Eserleri", *AÜİFD*, XXI, 1976, 1-35.
- 57 Rabguzi, 121v; Ata, I, 170; Fazılov, II, 8. Tam adı Ebu'l-Hasan Atiyye b. Sa'd b. Cüdane el-Avfi olan müellif (111/729) tabiinden Kufeli muhaddis ve müfessirlere aittir. Bir tefsirinden söz edilmektedir. Bkz. İsmail L. Çakan, "Atiyye el-Avfi", *DİA*, IV, 62-63.
- 58 Rabguzi, 55r, 121r; 175r; Ata, I, 76, 169, 249; Fazılov, I, 84, II, 7, II, 92. Tefsir adlı bir eseri olan Süddî 127/744'te vefat etmiştir.
- 59 Rabguzi, 145v; Ata I, 206; Fazılov, II, 46. Tefsir sahibi olan bu alim aynı zamanda hadis ilmiyle de meşgul olmuştur.
- 60 Rabguzi, 194v; Ata I, 277; Fazılov, II, 122. Tam adı Ebu Abdullah Muhammed b İshak b. Yesar el-Kureşi el-Medenî (ö.151/768) olan alim Hz. Muhammed'in hayatı hakkında ilk kitaplardan olan *Kitabu'l-Megazi*'yi (Siretü İbn İshak ve el-Mübtede ve'l-Meb'as ve'l-Megazi olarak da bilinir) kaleme almıştır. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA*, XX, 93-96.
- 61 Rabguzi, 175v; Ata, I, 250; Fazılov, II, 92. Rabguzi müfessir olduğunu ifade etmektedir.
- 62 Rabguzi, 27v; Ata, I, 38; Fazılov, I, 45.9. Bu alim, yukarıda sözünü ettiğimiz Kıyasu'l-Enbiya sahibi es-Sa'lebi'dir.
- 63 Rabguzi, 202r; Ata, I, 288; Fazılov, II, 135.
- 64 Rabguzi, 145v; Ata, I, 206; Fazılov, II, 46.
- 65 a. Metin neşri: 1. *Rabguzi Kıyasu'l-Enbiya*, Stariy Taşkent 1916-17. Gulam Hasan Arifgan tarafından taşbaskısı yapılmıştır. 2. Abdurauf Fitrat, *Özbek Edebiyatı Numuneleri*, Taşkent 1928, ss. 104-112. Burada Kıssa-i Yusuf ve Kıssa-i Nuh'tan parçalar yayınlanmıştır. 3. Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara 1950, ss. 141-151. Burada Malov ve Fitrat'tan alınan Kıssa-i İsmail ve Kıssa-i Yusuf yayınlanmıştır. b. Muhteviyat: 2. N. P. Ostroumov, *Kritičeskiy razbor Muhammedanskogo učenija o prorokax*, Kazan 1874. Bu çalışmada özellikle Hz. Muhammedin ile ilgili bölüm incelenmiştir. 2. P. M. Melioranskiy, "Skazanie proroke Salihe", *el-Muzafferiyeye*. Sbornik statey učenikov Prof. Barona, V. R. Rozena, St. Petersburg 1897, ss. 279-308. Bu makalede Salih Peygamber kıssası ele alınmıştır. 3. S. E. Malov, "Musulmanskie skazaniya o prorokax po Rabguzi", *Zapiski Kollegii Vostokovedov V*, 1930, ss. 507-524. Malov, Rus Akademisi Asya Müzesi Kütüphanesi'nde buluna nüsha ile Devlet Halk Kütüphanesi'ndekini karşılaştırarak Kabe'nin yapılışı, Hz. İshak'ın oğulları ve Hz. İsmail'in kurban edilişi ile ilgili kıssalar yayınlamıştır. 4. J. Schinkewitsch, "Rabguzi's Syntax", *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, II, sayı XXIX, 1926, 13-172, 1927 1-57. Londra nüshasına dayanarak eserin sentaksı incelenmiştir. Makale S. Paylu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *Bulleten II/8-11*. 5. A. I. Abrayev, *Sloche predlojenie (gpotaksis) u proze "Kıyasu'l-anbiya" Rabguzi-Presetelya XIV veka*, Turdy Uzb. Gos. Univ, N. S. Semerkand 1957, No 73, ss. 125-140. Bu çalışmada dil özellikleri incelenmiştir. 6. J. Thury, *Török nyélvemlek s 14. Szazad végeig*, Budapşte 1903, 16-17. Bu makale de "Ondördüncü Asır Sonlarına Kadar Dil Yadigarlıkları" adıyla Türkçeye çevrilerek Milli Tetebbular Mecmuası, II, 1331, ss. 56-95. Buradaki liste Çağatay (s. 139-141) ve Ata'nın (I, s. XX-XXII.) çalışmalarından çıkarılmıştır.

bu çalışmaların önemli bir bölümü Rus şarkiyatçılar tarafından yapılmıştır. Biz burada eserin, Hz. Muhammed ile ilgili kısmını biraz ayrıntılı olarak tanıtmaya çalışacağız.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, esas amacı İslam dinini tebliği etmek olan Rabguzi, baştan sona, bir yandan peygamberler hakkında bilgi verirken bir yandan da okuyucuya tevhid inancını tanıtmakta, ona ısındırmakta, son olarak da nihai ve ekmel tevhid dini İslamın peygamberi Hz. Muhammed'i geniş bir şekilde anlatmaktadır. Yazar, bütün peygamberlerin tebliğini esasta İslam olarak adlandırmakta, çağının insanların da İslam peygamberi Hz. Muhammed'e ümmet olmaya çağırılmaktadır.

Rabguzi, peygamberlerin tevhid mücadelelerini anlatırken sık sık mucizeler ve menkıbelere başvurarak basit dimağların merakını artırmakta, bu suretle eserine sürükleyicilik kazandırmaktadır. Bu arada, dinin telkinine destek olabilecek, okuyucuyu duygusal yönden belli bir kıvama getirecek edebi sanatlar içeren şiir gibi parçalara da yer vermektedir.

Eserde, yine aynı amaca hizmet edecek nitelikte, günlük hayat tecrübesinden kaynaklanan sahneler de bulunmaktadır. Bu sahneler belli derecede didaktik ve felsefi önem de taşımaktadır. Mesela Lokman Hekim ile ilgili kıssaya şu parça eklenmiştir: *"Bir gün hocası Lokman'ı buğday ekmeye gönderdi. Lokman gidip arpa ekti. Hocası niçin arpa ektiğini sordu. Lokman, arpa eksem de buğday çıkmaz mı dedi. Hocası çıkmaz dedi. Lokman da öyleyse sen de kötülük ekip iyilik bekleme dedi."*⁶⁶

Adından da anlaşılacağı gibi bir peygamberler tarihi olan bu çalışma Kur'an-ı Kerim'de adları geçen peygamberlerle ilgili 72 kıssadan oluşmaktadır. Bunlardan 29'u önceki peygamberlerden, geri kalanı Hz. Muhammed'den bahsetmektedir. Tamamı 249 varak olan kitabın 181 varağı Peygamber kıssalarına 68 varağı da Hz. Muhammed'e ayrılmıştır. Ancak başka peygamberlerin hayatları anlatılırken zaman zaman Hz. Muhammed'e atıflar yapılmıştır.

İlk bölümün başlıkları şunlardır: *Ve'l-kavlu fi's-semavati ve'l-arz, Sıfatu's-semavat, Sıfatu'l-arz, Kıssa-i Adem Safi as, Kıssa-i Hâbil ve Kâbil, Kıssa-i Şis as, Kıssa-i İdris as, Kıssa-i Harut ve Marut, Kıssa-i Nuh as, Kıssa-i Avac b. Annak, Kıssa-i Hud as, Kıssa-i Salih as, Kıssa-i İbrahim Halil as, Kıssa-i İsmail as, Kıssa-i Bina-yı Kabe, Kıssa-i Veledeti İshak as, Kıssa-i Vefat-ı İbrahim as ve Sara, Kıssa-i Lut as, Kıssa-i Yakub as, Kıssa-i Yusuf-ı Siddık as, Kıssa-i Musa as, Çekirge Kıssası, Musa as'ın Şama Gitme Kıssası, Tevratın Kıssası, Kıssa-i Karun, Samiri Kıssası, Sığır Buzagu Kıssası, Kıssa-i Davud as, Calut Kıssası, Süleyman b. Davud as Kıssası, Kıssa-i Yunus as, Kıssa-i İlyas as, Kıssa-i Circis as, Kıssa-i Lokman,*

66 Rabguzi, 163v; Ata, I, 233; Fazılov, II, 74.

Kıssa-i Uzeyr as, Zekeriyya ve Yahya as ve Meryem ve İsa Kıssası, İsa Yalavaçın Veladet Sözlere, Kıssa-i Zilkarneyn, Kıssa-i Eshab-ı Kehf.

Hiz. Muhammed ile ilgili bölümün başlıkları şunlardır: *Kıssa-i Veladeti Muhammed as, Nat-ı Ahirü'n-Nebi, Resül as'ın Hadice'ye Sözlere, Muhammedü'l-Musatafa sas'ın Yalavaçlığı, Ömer ra'ın İslam Oluşu, Peygamber as'ın Sözlere, Fî Fezail-i Ömer b. el-Hattab ra, Fî Fezail-i Osman b. Affan ra, Fî Sıfat-ı Sahabeti'l-Erbaati, Fî Fezail-i Ebî Bekr Sıddık ra, Fî Fezail-i Ali ibn Ebî Talib ra, Muhammed Resülullah'ın Arap Kafirlerini İmana Davet Etmesi, Resül as'ın İşareti ile Ayın Yarılması, Kıssa-i Miraci'n-Nebî, Resül as'ın Mekkedden Medineye Hicret Kılması, Bedir Sançısının Kıssası, Uhud Sançısının Kıssası, Kıssa-i Şehadet-i Hamza, Kıssa-i Bedri's Sıgrâ, Kıssa-i Amü'l-Hudeybiye ve Feth-i Mekke, Umretü'l-Kazâ, Kıssa-i Feth-i Hayber, Kıssa-i İclâ-i Benî Kureyza, Gulibetu'r-Rum ala Ehl-i Farsi, Kıssa-i Hevazin, Tebük Harbinin Kıssası, Cafer-i Tayyar'ın Sözlere, Hadis-i İfk-ı Ayişe, Resül as'ın Vefatı, Vefat-ı Ebu Bekir-i Sıddık ra, Ömer ra'ın Şehadeti, Emiru'l-Mü'minin Ali ra'ın Şehadeti, Hasan ra'ın Şehadeti, Hüseyin ra'ın Şehadeti, Tenbih ü Nasihat, Hatime-i Kasasu'r-Rabguzi.⁶⁷*

Başlıklarda da görüldüğü gibi, bu bölümde Hiz. Muhammed yanında, Dört Halife ile Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin de tanıtılmakta, bu muhtevası ile bir ilk dönem İslam tarihi niteliğini taşımaktadır.

Hiz. Muhammed (as)

Hiz. Muhammed'i bir peygamber olarak tanıtmayı amaçlayan Rabguzi, zaman zaman kronolojiyi de bir kenara bırakarak onun misyonu ve mesajını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Rabguzi eserine hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Bu bölümdeki mensur ve manzum Hiz. Muhammed tavsifi belki de bu tür Türk edebiyatının özgün ilk örneklerindedir. Bu satırlarda yazar Hiz. Muhammed'i şöyle ifade etmektedir:

“Andan sonra kadim ihsanı ile biz zayıflara Muhammed Mustafa sas'i peygamber gönderdi.... Selam ve tahıyyat, salavat ve selat doğru sözlü, kutlu yüzlü, “Resülüm ömrüne yemin ederim ki” (15/72) taçlı, “Sen olmasaydın alemleri yaratmazdım” vergili, “Kulunu geceleyin yürüten her türlü noksanlıklardan uzaktır” (17/1) Miraclı, Ol özü muti, zikri refi', ümmetine şefi', “Allah seni insanlardan koruyacaktır” (5/67) korumalı, “Muhakkak sen pek büyük bir ahlak üzeresin”

67 14. Yüzyıl Anadolu Kısas-ı Enbiyasında Hiz. Muhammed ile ilgili şu başlıklar bulunmaktadır: *Kıssa-i Hiz. Resül Muhammed ibn Abdullah sas, Kıssa-i Uhud, Kıssa-i Harb-i Hendek, Kıssa-i Harb-i Benî Kureyza, Kıssa-i Harb-i Sıgrâ, Kıssa-i Feth-i Mekke Şerrefellahu Taala, Kıssa-i Ehl-i Rum ve Fars ve Habeşistan ve Diyar-ı Mısır, Kıssa-i Ayişe ra.* Eserin bundan sonrası eksiktir. Cemiloğlu, 234-243.

(68/4) ahlaklı, "Yeryüzünde azametle yürüme" (17/37) yürüyüşlü, "Şayet kullarım beni senden sorarlarsa ben çok yakınım" (2/186) hitaplı, "El açıp isteyeniyi de azarlama" (93/4) itablı, "Göz ne şaştı, ne de sınırı aştı" (53/17) himmetli, "Aradaki mesafe iki yay boyu oldu, hatta daha yakın" (53/9) rif'atlı, "İleride Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın" (93/5) şefaattli, "O tevbe edenler, o ibadet edenler, o hamd edenler" (9/112) ümmetli, "Gecenin bir bölümünde de sana mahsus bir namaz olarak" (17/79) namazlı, "Kuluna verdiği vahyi verdi" (53/10) sırlı, "Seni gereğince sena edemem" niyazlı, "Gece, pek azı hariç, kalk" (73/2) kalkışlı, "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" (9/5) dövüşlü, "Kureys'e sevdirmiş" (107/1) hısımlı, "Seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz gün" (16/89) şehadetli, "Kullarının günahlarına Rabbinin haberdar olması ve onları görmesi kafidir" (17/9) saadetli, "Ve sana ölüm gelene kadar Rabbine ibadet et" (15/99) ibadetli, "Allah kuluna kafi değil mi?" (39/36) inayetli, "Kıyamet yaklaştı, ay yarıldı!" (54/1) işaretli, "Ey peygamber biz seni halka bir şahit ve müjdeci olarak gönderdik" (33/45) beşaretli. Özü muti, zikri refi', ümmetine şefi, enbiya kiblesi, asfiya kıdvesi, ol sadr-ı suffe-i sefa bedr-i hitat-ı Mustafa sav.⁶⁸

Din şeriat rayetini ali kılğan Mustafa

Küfr ü zulmet tuğlarının yerge çalğan Mustafa.

Ol ata ile anasın üdürüp ümmet üçün

Yalbarıp Hakdın şefaatt satkun alğan Mustafa.

Kavmi 'arın kütürmedin kökke ağğan İsa ol

Ümmetiga buluşban yerde kalğan Mustafa.

Ol kıyamet gün şefaattın şefaattın kurını kurşaban

Yalnayu turgan tilindin asi yulğan Mustafa

Ol yigirimi üç yıl emgeb körmedi tün uykusun

Asi ümmet yazukını Hakda asi koyğan Mustafa

Savçılar Mirac tüninde Beyt-i Makdis'ke gelip

Her şefaatt öteyürdü başçı bulğan Mustafa

İner erken Mustafanı indep eltken Cebraill

Yoklayurda Cebraillni yolda salğan Mustafa.⁶⁹

68 Rabguzi, 2r; Ata, 3; Fazılov, 11-12. Metinde Arapça olarak geçen ayetlerin çevirisini koyduk.

69 Rabguzi, 2r; Ata 3. Bu metin Fazılov'da biraz daha farklı geçmektedir. I, 9-10. Günümüz Türkçesiyle düz metin olarak yaklaşık ifadesi: "Din şeriat bayrağını yükselten, küfür ve zulmet tuğlarını yere çalan Mustafa'dır. O ata ve anasını bir tarafa koyup ümmeti için Allah indinde şefaatte bulunacaktır. İsa kavminin arına dayanamayıp göğe çıkarken Mustafa ümmetiyle yerde kaldı. O kıyamet günü şefaati ile alev gibi yanan asi ümmetini kurtaracaktır. O yirmi üç yıl gece gündüz uyumadan asi ümmetini kurtarmak için çalıştı. Peygamberler mirac gecesi Beytül-Makdis'e gelip önder Mustafa'dan şefaatt istediler.

Benzeri bir tavsif de kitabın Hz. Muhammed ile ilgili kısmının girişinde bulunmaktadır: "Resülüm ömrüne yemin ederim ki" (15/72) taçlı, "Sen olmasaydın alem-leri yaratmazdım" vergili, "Ey şanlı peygamber kafirlerle ve münafıklarla cihad et" (9/73) cihadlı, "İleride Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın" 93/5) mu-radlı, "Başlarınızı tıraş ettirerek" (48/279) başlı, "Adem su ile toprak arasınday-ken ben nebi idim" yaşlı, "Andolsun kuşluk vaktine" (93/1) alınlı, "Ve dindiği za-man geceye" (93/2) saçlı, "De ki o sizin için bir hayır kulağıdır" (961) kulaklı, "Ona rahv (rahmet, ferahlık, daimi bir hayat), güzel bir rızık ve cenneti kokusu vardır" (56/89) kokulu, "Gerçekten yüzünün gökyüzünde aranıp durduğunu gö-rüyoruz" (2/144) yüzlü, "Gözlerini ayırma" (18/28) gözlü, "Hevadan (arzusun-dan) söylemiyor" (53/3) sözlü, "Göğsünü açmadık mı?" (93/1) göğüslü, "O ar-kanda sana güçlük veren yükü?" (94/39) arkalı, "Taha, Kur'an'ı sana mutsuz ola-sın diye indirmedik" (20/1-2) kademli, "Hem elini bağlayıp boynuna asma" (17/29) elli, "Yemin ederim bu beldeye" (90/1) beldeli, "Açık parlak bir Arapça ile" (26/1959) dilli, "Abdullah" boylu, "Bir de göğe bakın. Biz onu kuvvetle bina ettik ve şüphe yok ki Biz onu genişletmeye de malikiz" (51/47) yüksek göğü ba-şı üzerinde duran, "Yeryüzünü döşedik. Bakınız biz ne güzel döşeriz" (51/48) ya-ğız yeri ayağı altına yayılan, hastalığının tabibi, yaratan Allah'ın habibi Muhammed Mustafa Resülullah as.⁷⁰

Burada Hz. Muhammed'in beden ve ruh özelliklerinin ilahi temellendirmesinin yapıldığı şu na'ta da yer verilmiştir:

"Aldı terkin berdi erse Hak risalet hil'atin.
 Atlanıp kezdi tün içre ekki alem mülketin.
 Tört bulun altı cihetdin sekiz uçmah bolguga.
 Yetti iklimde urarlar künde beşer neubetin.
 Kökteki cümle melaik keçe kündüz ravazasın.
 Övrülüp ay kün kılurlar keçe-kündüz hizmetin.
 Bir işaret birle yardı aynı irnin tepretip.
 Sözleri çın tep tanukluk berdi Kur'an ümmetin.
 Kabe-kauseynde burakın buldı erse razlaşub
 Kab kayeşin arturuban koldı asi ümmetin.
 Kusayur erdi cemalin enbiya mürsel kamuğ
 Özi teg özge yalavaç bulmadı Hak kurbetin.
 Evvel allahümme sallı tegil eşitip atını
 Yarın anda içer ersen Keuserin şerbetini.

70 Rabguzi, 181r; Ata, I, 257; Fazılov, 100-101. Biz metni biraz sadeleştirirken ayetlerin de çevirisini verdik.

Na't-ı Ahirü'n-Nebi aleyhi's-selam

Tengrimize çın tapuşsaks ademiler bilgisi
 Tub yalavaç uluğı hem sauçılarnın tamgası.
 Enbiya, mürsel kamunun öni hem sonı üçün
 İlgeridin körmüş teg kördi anın arkası
 Yüz övürüp yarlıkıdın yandı erse töng Arab
 Til açıp berdi tanukluk ineni hem buğrası
 İşleri birle Amine Mekke içre yığılaşıp
 Özi tolunay menizlig yıldız idi tegresi
 Ton biliglig aç keçüzgen kursakına taş tikip
 Bulandı buğday aşını hem yok erdi arpası
 Özi ferşte atı arşta himmeti andın ediz
 Yüzi kündin köp yarurak alnı ayın egmesi
 Kolganı mahşer künde ümmetinin yazukı
 Mingeni Mirac tüninde erdi uçmag yorgası
 Rahmetenlil alemin dep aydı Rahman rahmetin
 Tegmeler kayda bilürler Hak resülün izzetin.
 Ögdi Mazaga'l-basar dep öz kelamı içre Hak
 Enbiya mürsel kamugdın anın ala himmetin
 Uklayurda Mustafanı eltgüci men tegüci
 Sidredin ötmüşde hayran kaldı bildi hürmetin.
 Keldi kevineyi keziben taptı asıg ornını
 tanlaşıp kaldı halayık kadirüllah kudretin
 Men Muhammed ümmeti-men teyü yalğan sözleme
 Ne Ugan tapgın killur-sen ne Resülün sünnetin.
 'Fağsilu'nın emrini tut 'hafizu' hükmin güzar
 andınanın ümmeti bol tap sahabe sohbetin
 Turma fariğ künde 'Sallu' hamsen kim işin bitür
 Körme dünya emgekin sen hem kıyamet heybetin
 İşbu munlug asilerge ol neteg yapuşmasın
 Beş namaznı öteyürler hem buyurgan sünnetin
 Ya ilahi, Ahmed atlığ Mustafanın hürmeti
 Ol öler halde ayırma bizdin iman devletin
 Körmedük körklüg cemalin küsegen dünyada hem
 Ruzi kıl ya Rab körelın yarın anın rü'yetin
 Kim bu kün can birle tese Allahümme sallını
 Yarın uçmag içre yesün türlü elvan nimetin

Barmakı sandusu birle ay likasın yarğuçı
 Keçmedi Çin Maçın içre özi teg çin yarguçı
 Ol duman teg köp tumen toğ turguzup yüz min Arap
 Kelmişinde bir avuç tofrak atıben targuçı
 Ol katıglık içre taş-men yanlı düşmen könlini
 Edgülük birle on üç yıl Mekke içre turğuçı
 Ol körüp min mucizeni yüz çevirgen düşmeni
 Ansızın al kanı birle tofrakını karğuçı.⁷¹

Böyle bir giriş ve Hz. Muhammed tasviri Anadolu'da yazılan kısas-ı enbiyada bulunmamaktadır. O doğrudan Hz. Adem öncesi maddi varlıkların yaratılmasından başlamaktadır.⁷²

Klasik tasnifte olduğu gibi Hz. Muhammed'in hayatını Mekke ve Medine dönemi olarak ikiye ayırırsak Rabguzi'de Mekke dönemi hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Hz. Muhammed'in nesebi, doğumu, çocukluğu, evlenmesi, peygamberliğin gelmesi, ilk tebliğ faaliyetleri, ilk müslümanlar, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in müslüman olmaları, ayın yarılması ve Miractır. Bunun yanında bazı önemli olaylardan, söz gelişi Hz. Muhammed'in annesi ile Medine yolculuğundan ve

71 Rabguzi, 181r-181v; Ata, I, 257-259; Fazılov, II, 101-102. Günümüz Türkçesiyle düz metin olarak yaklaşık ifadesi: "Hak'ın risalet hilatini alarak iki alem mülkünü gezdi. Her yerde, sekiz cennette, yedi iklimde günde beş defa onun neveti çalınır. Gökte bütün melekler gece gündüz onun razasını överler, ay ve güneş gece gündüz onun hizmetine dönerler. O bir işareti ile ayı yardı, onun sözlerinin hak olduğuna ümmeti tanıklık etti. Kabe-kavseynde burak ile sırdaşlaştı, herkesin affını istedi, bütün peygamberlere önder oldu, ondan başka hiç peygamber Allah'a daha yakın olamadı. Onun adını işittiğinde 'allahümme sallı' de ki yarın Kevser şerbetini içsin.

Nat-ı Ahirü'n-Nebi aleyhi's-selam

Tanrımıza gerçek tapınan insanların bilgisi, bütün peygamberlerin ulusu ve son mührüdür. Bütün peygamberlerin önü de sonu da odur. Önünden de arkasından da görünür. Bütün Araplar onun davetinden yüz çevirdilerse de dişi deve de erkek deve de dile gelip ona tanıklık ettiler. Aç gezerken tok deyip karnına taş sarar, aşına buğday arpa bulamazdı. Kendi yerde adı arşta himmeti de yüksek, yüzü güneşten parlak alnı hilal gibiydi. Maşherde tek isteği ümmetin günahlarının bağışını dilemekti, Mirac'ta cennet atna bindi. Allah onu Rahmeten lilalemin diye adlandırdı, herkes Resülün izzetini bilemez. Nereden bilsin. Allah onu ma zaga'l-basar diye kendi Kelam'ında övdü. Bütün peygamberler onun himmeti üzerinedirler. O uyuklarken Sidretü'l-müntehaya vardı ve buradaki hürmetten hayran kaldı. İki dünyayı gezip geldiğinde yeri hala sıcaktı. Allah'a tapamadan, Peygamber'in sünnetini tutmadan, ben Muhammed ümmetiyim diye yalan söyleme. 'Fegsilu' emrini tut, 'hafizu' hükmünü gözet, ondan sonra ümeti ol da sahabenin sohbetini bul. Her gün beş vakit namazını kıl, sadece dünya emeğine sarılma ahirete de hazırlan. Bunları yapmayan asiler cezalandırılır. Ey Allah'ım Ahmed adlı Mustafa'nın hürmetine, ölürken bizi iman devletinden ayırma. Dünyada güzel cemalini görmedik Ya Rab ahirette olsun görelim. Bir kimse içtenlikle 'Allahümme sallı' derse yarın cennette çeşit çeşit nimet yer. Parmak işareti ile ay yüzünü yaran Çin ve Maçın'e onun gibi bir hak yargıç. O duman gibi gelen yüzbin Araba bir avuç toprak attı. O taş gibi katı düşman içinde iyilik ile on üç yıl Mekke'de durdu. O gördüğü halde mucizesinden yüz çeviren düşmanı ansızın kanı ile toprağa karıştırdı."

72 Cemiloğlu, 121 vd.

Kabe hakemliğinden hiç söz edilmemekte, Taif yolculuğuna bir cümle ile değinilmektedir.⁷³

Bunlardan bazılarına kısaca değinmek istiyoruz.

Nesebi, Ailesi ve Doğumu

Hız. Muhammed'in gerek baba gerek ana tarafından soylu bir nesebe sahip olduğu belirtilmekte ve Hız. İbrahim'e kadar uzanan şeceresi verilmektedir.⁷⁴ Hız. Muhammed'in doğumu olağanüstülükler içinde anlatılmakta, doğumuyla Mekke ve dünyada meydana gelen sıradışı olaylar sıralanmaktadır. Verilen bilgiler İsrailiyyatla beslenmekte, çeşitli menkıbelerle süslenmektedir. Söz gelişi, o da diğer pek çok kaynakta olduğu gibi, Hız. Muhammed'in nurunu Adem'den de öne koymakta, tarih boyunca bu nurun nesilden nesile devam ettiğini ve sonunda Hız. Muhammed'de tecelli ettiğini vurgulamaktadır.

Hız. Muhammed'in çocukluğu, amcası Ebu Talib'in himayesine verilmesini anlatılmakta, ancak onunla yaptığı Şam ticaret seferinden söz edilmemektedir. Oysa Hız. Muhammed'in çocukluk yıllarında amcası Ebu Talib ile Şam taraflarına yaptığı bir ticari yolculukta rahip Bahira ile görüşmesi klasik kaynaklarda yer almaktadır. Rabguzi bu olayı daha sonraki bir döneme yerleştirmektedir. Buna göre, Hız. Muhammed, Ebu Cehil'in başkanlığını yaptığı ticaret kervanına Hız. Hatice'nin develeri ile katılmış ve bu yolculuk sırasında Bahira ile görüşmüştür.⁷⁵

Rabguzi eserinde Hız. Muhammed'in, hanımları, çocukları ve torunlarından oluşan ailesini tanıtmaktadır. Bu bağlamda o hanımlarını Hız. Muhammed'in en yakın yardımcıları arasına koymakta ve onlara Hız. Peygamber'in risaletinde önemli görevler yüklemekte, özellikle Hız. Hatice ve Hız. Aişe'yi ön plana çıkarmaktadır. Rabguzi'ye göre Hız. Peygamber'in hanımları, hayat arkadaşı, yardımcı, danışman ve tebliğcidirler. Mekke döneminde onun en yakın arkadaşı ve yardımcısı Hız. Hatice'dir. O malı, mülkü ve her şeyi ile Hız. Muhammed'e yardımcı olmuştur. Medine döneminde de onun yerini Hız. Aişe almıştır.⁷⁶

Müellif, Hız. Muhammed'in Hatice ile evlenmesinde ilk dönem kaynaklarından bazı kayıtlara da yer vermektedir. Buna göre söz konusu evlilik, esasen Hatice'nin Tevrat'ta Hız. Muhammed ile ilgili işaretler görmesi ve bir rüyası üzerine gerçek-

⁷³ Rabguzi, 205v-206r; Ata, I, 294; Fazılov, II, 141. XIV. yüzyıl Anadolu kıyas-ı enbiyasında da Hız. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, Ebu Talip ile yaptığı Şam yolculuğu ve Bahira ile görüşmesi, Hatice ile evlenmesi, vahyin gelmesi, aleni daveti, çok kısa olarak Medine'ye hicreti anlatılmaktadır. Cemiloğlu, 234-239.

⁷⁴ Rabguzi, 198r; Ata, I, 282; Fazılov, II, 128.

⁷⁵ Rabguzi, 189r; Ata, I, 268; Fazılov, II, 113.

⁷⁶ Rabguzi, 198r; Ata, I, 282-283; Fazılov, 128-129.

leşmiştir. O rüyasında gökten inen bir nurun koynuna girdiğini oradan da çıkarak bütün dünyayı kapladığı görmüş ve bu rüyayı rahip Bahira'ya yorumlatmıştır. Bahira da bu nurun Muhammed olduğunu, Hatice'nin de onunla evleneceğini söylemiştir. Bunun üzerine 18 yaşındaki Muhammed'in evlilik teklifi hemen kabul edilmiştir.⁷⁷

Delaili-i Nübüvve

Rabguzi, bu başlık altında Hz. Muhammed'i siret ve suret bakımından mükemmel bir insan olarak tanıtmaktadır.⁷⁸ Bu husustaki bazı ifadeleri şöyledir:

"Resul as. daim tefekkürde idiler. Daima sakin durulardı. Heybetli idiler. Açık yüzlü, doğru sözlü idiler. Civanmert dinli, yumuşak gönüllü, cedel kılmayan, kimseyi ayıplamayan, gıybet yapmayan, güzel kılıklı idiler. Meclisi ilim, emanet, haya ve sabır meclisi idi. Ulu yaşlıları ağırlardı, küçük yaşlıları başışlardı. Garipleri, fakirleri özünden ileri tutardı. Peygamber as. mübarek dişlerini kıran kafirlere bile hidayet diledi, dostlarına niçin şefkat kılmasın! Eger İbrahim Peygamber halka imam yapıldıysa Muhammed Mustafa Mirac'ta Beytu'l-Makdis'te bütün peygamberler, yedi gök meleklerine imam oldu. Nemrut ateşi İbrahim için soğutulduysa Cehennem ateşi de Muhammed as. Ümmetine soğutuldu. Eğer Süleyman peygambere mülk verilir rüzgar ona musahhar kılındıysa Muhammed Resülullahın ümmetine öyle bir mülk verildi ki gönlü kırık, içi bitik mazlum bir mümin ah diye soğuk bir nefes alsın, şahadet kelimesini ona koldaş kılsın, köz yumup açınca kadar o soğuk yel arşa değer. Eğer Musa as'ın kavmi ayakları ıslanmadan Kızıl Denizi'nden geçirildiyse Mustafa as'ın ümmeti Cehennemden ayakları değmeden geçecek. Eğer İsa as dördüncü kat göğe çıktıysa Muhammed as Mirac'a çıktı. Bil ki her kim iki cihanda izzet dilerse Muhammed as'ın bereketinden buldu."⁷⁹

Yazar, her bölümde olduğu gibi burada da Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden, ümmetinin de bütün ümmetlerden üstünlüğünü akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmaktadır.

Peygamberliğin Başlaması

Hz. Muhammed'e vahyin gelmesini klasik kaynaklardaki gibi anlatmakta, onun peygamber olarak gönderilmesine "*O zamanda yalvaç kesilince emr-i maruf ve nehy-i münker ve namaz ve taat yok oldu.*" gerekçesini göstermekte,⁸⁰ Hz. Muhammed'e ilk evrensel davetini yaparken "*kızıl donlar*"⁸¹ giydirmektedir. Rabguzi ilk vahiy gelme sırasında Hz. Muhammed ile Cebrail arasında gerçekleşen muha-

77 Rabguzi, 186v-189-r; Ata, I, 265-268; Fazılov, II, 109 vd.

78 14. yüzyıl Anadolu kıyas-ı enbiyasında Delail-i nübüvve bölümü veya başlığı bulunmamaktadır.

79 Rabguzi, 198v; Ata, I, 283; Fazılov, 129.

80 Rabguzi, 193v; Ata, I, 275; Fazılov, II, 120.

81 Rabguzi, 203v; Ata I, 291; Fazılov, 138.

vereyi, yine ilk dönem kaynaklarından farklı olarak aktarmaktadır. Buna göre Hz. Muhammed Cebrail'den "Oku" hitabını duyunca hemen Hatice'ye koşmuş, olanları anlatmış, Hatice de onu teskin ederek "Ne okuyayım de" demiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed Cebrail ile karşılaşınca Hatice'nin söylediklerini söyledi ve ilk ayetleri aldı.⁸²

Mucizeler

Bu konu için ayrı bir başlık olmamakla beraber, kitapta baştan sona Hz. Muhammed'in hayatı tamamen mucizeler içinde verilmektedir. Aslında bunlar önceki siyerler ve kısas-ı-enbiyalarda zikredilen mucizelerdir. Bunlardan Hz. Muhammed'in üzerinde daima bir bulutun gezmesi, gölgesinin yere düşmemesi, şakku's-sadr, şakku'l-kamer ve Miracı örnek verebiliriz. Yazar, mucizeleri İlahi bir yardım ve peygamberliğin bir gereği olarak görmekte, bu nedenle Hz. Muhammed'in her adımında peygamberliğini ispat etmek için mucizelerden söz etmektedir.

Mirac

Eserde en geniş şekilde ele alınan konulardan biri Mirac mucizesidir.⁸³ Mirac İsrailiyatla zenginleştirilerek işlenmiştir.⁸⁴ Rabguzi, Hz. Muhammed'in Miracının hikmetini şöyle ortaya koymaktadır: "Soru: Resul as'ın Miraca çıkmasının hikmeti nedir? Cevap: Mevla Taala, Muhammed'i Miraca, ayetlerini, kadrinin, birliğinin nişanlarını göstermek için çıkarmıştır."⁸⁵

Müellif, Mirac mucizesi hususunda, müslümanların öteden beri aldıkları dini tavırları, mezhep ve meşreplerin yaklaşımlarını sıralamakta, bunlar arasından "arı müslümanlar ehl-i sünnet ve'l-cemaat Miracın hak olduğunu söylediler" diyerek kendi tercihini belirtmektedir.⁸⁶ Ayrıca Mirac konusunda şu fetvaya yer vermektedir: "Kim Resul as'ın Miracını, Mekke'den Beytü'l-Makdis'e bir gece içinde varmasını inkâr etse kafir olur, yine Beytü'l-Makdis'ten Gabe-gauseyn'e yükselişini inkâr etse mübtedi, yolsuz ve hevadar olur."⁸⁷

Hicret

Hz. Muhammed'in hayatı ve peygamberliğinin en önemli dönem noktası olan

82 Rabguzi, 193v-194v; Ata, I, 275-276; Fazılov, II, 120-122.

83 Rabguzi, 208v-219v; Ata, I, 298-314; Fazılov, II, 146-163.

84 14. Yüzyıl Anadolu kısas-ı enbiyasında Hz. Muhammed'in Mekke dönemi hayatında Mirac'tan söz edilmemiştir.

85 Rabguzi, 209r; Ata II, 290; Fazılov, II, 147.

86 Rabguzi, 217v-218r; Ata, I, 312; Fazılov, II, 149.

87 Rabguzi, 216v; Ata, I, 310; Fazılov, II, 159.

Hicret ele alınmakta, Akabe biatlarından,⁸⁸ Medine'ye kadar olan yolculuk olağanüstülüklerle anlatılmakta, ancak, sonuçları hakkında hiç söz edilmemektedir.⁸⁹

Gazveler

Rabguzi, esasen rahmet, sevgi ve şefkat peygamberi olarak tanıttığı Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğde önüne çıkan engelleri ortadan kaldırmak için mecbur kaldığında güce başvurmaktan da çekinmediğini belirtmektedir. Kitapta yer verilen gazveler Bedir, Uhud, Bedir-i Sugra, Mekke'nin fethi, Hayber'in fethi, Hevâzin Savaşı ve Tebük Savaşı'dır. Bu listede bazı küçük gazveler yanında Hendek Savaşı'na da yer verilmemiştir.

Ancak gazvelerden söz ederken savaş izninin verilmesiyle ilgili yaklaşım geleneksel izahattan farklıdır. Rabguzi, İslam'da savaşa izin verilme vaktini, Hz. Ömer'in müslüman oluşundan hemen sonra göstermektedir. Ona göre "Ömer'in İslama girmesiyle müslümanlık güçlendi. Asker toplandı. Şimdi savaş yap diye şu ferman geldi: Müşrikleri nerede bulursanız öldürün." (9/5.)⁹⁰ Halbuki bilinmektedir ki bu ayet Medine döneminde H. 9. yılda Hz Ebu Bekir'in hac emirliği sırasında nazil olmuştur. Bunun üzerine Mekke'ye gönderilen Hz. Ali söz konusu ayetleri halka tebliği etmiş ve Mekke müşrikleri ile olan anlaşmalar lağvedilmiştir.⁹¹

Rabguzi Hz. Peygamber'in davet mektuplarını da ele almakta ve bunların akıbeti hakkında bilgiler vermektedir.⁹²

H. Muhammed'in Vefatı

Kısas'ta Hz. Muhammed'in hayatının ve peygamberliğinin en önemli safhalarından olan Veda haccı ve Veda Hutbesinden hiç söz edilmemiş, doğrudan vefatına geçilmiştir. Vefatı uzun uzun hastalığı, ashâbı ile vedalaşması, son anları ile dokunaklı bir dille anlatılmıştır. Bu konudaki son değerlendirmesi şöyledir:

"Maksad budur ki, çoklarının geçtiği bu dünyadan geçen o er ki Mevla Taalâ alemleri ve Ademi onun dostluğuna yarattı: 'Eğer sen olmasaydın alemleri yaratmazdım'. Alemler rahmete onunla erdi: 'Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.' Yaratılan Allah'ın habibi, günah ehlinin tabibi bir er idi ki Arş onun ayağının tozu, Kevser onun yolu, Rıdvan onun kapıcısı, Cebrail onun hizmetçisi, mukarrebler onun hadimi, adımı yerden göğe yeten, Le ömruk taçı, Levlak haracı, Adem'den İsa'ya kadar bütün peygamberler onun gelmesine beşaret verdiği, bir işaretini ile ayın yarıldığı,

88 Rabguzi, 203v; Ata I, 291; Fazılöv II, 138.

89 Rabguzi, 219v-221v; Ata, I, 314-316; Fazılöv, II, 163-165.

90 Rabguzi, 203r; Ata, I, 290; Fazılöv, II, 137.

91 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İst. 1980, I, 581-83.

92 Rabguzi, 230r-231v; Ata, I, 232-235; Fazılöv, II, 183-186.

sekiz cennet efendileri Ebu Bekir ve Ömer'in güveyi, Osman ve Ali'nin kayın babasına bu fani dünya vefa kılmadı, onunla yaşamadı da seninle yaşar mı? Gönül bunu bırak da ukbaya ulaş, geçer dünyadan geç de cenneti bulmaya uç, masum hurilerle buluş, Kevser şerbetini iç, cennet burağına bin."⁹³

Dört Halife

Eserde Dört Halife ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin anlatırken, ashab arasında çıkan mücadelelere kısmen değinilmiştir. Yazar'ın kayıtlarını özetlersek, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ashab Hz. Ebu Bekir'i hilafete getirmiş o da bu görevin çalışma temposundan zayıf düşerek vefat etmiştir.⁹⁴ Rabguzi, eserinde müslüman oluşu ve İslam'a hizmetleriyle Hz. Ömer'e büyük yer vermiştir. Onun müslüman olması için Hz. Peygamber'in niçin dua ettiği hususunda gösterdiği gerekçe oldukça ilginçtir: "*Sual: Rasul as bu ikisinden birini, (Ömer ve Ebu Cehl) İslam ile ağırla diye dua kıldı. Ömer hakkındaki kabul edildi, Ebu Cehl hakkındaki kabul edilmedi. Hikmet nedir? Cevap: Rasul as'ın diline evvel Ömer adı yürüdü, onun için o İslam'ı buldu, Ebu Cehl bulamadı.*"⁹⁵ Bu yaklaşım İslam hidayetinin tamamen bir ilahi lütuf olduğunu ihsas etmektedir. Rabguzi'ye göre Hz. Ömer oturmuş, Allah yolunda adaletle hükmetmiş ve sonunda Ebu Lülü adlı bir kafir tarafından şehit edilmiştir.⁹⁶ Üçüncü halife Hz. Osman dönemi eserde biraz genişçe ele alınmış, fitnenin sebepleri, elebaşları ile yönetimin yanlışlarına işaret edilmiş ve halifenin şehit edilmesi anlatılmıştır.⁹⁷ Dönemin iç siyasi mücadelesine değinilmeden, Hz. Ali'nin şehit edilmesi İbn Mülcem'in biraz da şahsî girişimlerine bağlanmıştır.⁹⁸

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinde de siyasi mücadelelerden çok aşk hikayeleri ve kadın fitnesinden söz edilmiştir. Kadın fitnesini Rabguzi adeta insanlığın kaderi gibi görür. Bu konudaki kanaatını bir hadis ile şöyle destekler: "*Ben, erkeklere kadınlardan başka fitne bırakmadım.*"⁹⁹ Erkek kıyamette enbiya ve esfiyadan çok kadın belasına maruz kalacak. Adem ile Havva kıssası maruftur. Nuh yalavaçın hanımının, Lut yalavaçın hanımının sözleri maruftur. İbrahim Nebi ile Sara ve Hacer aynı şekilde. Yusuf-Züleyha, Süleyman-Belkis kıssaları meşhur.

93 Rabguzi, 238r-238v; Ata, I, 344-345; Fazılov, II, 196-197.

94 Rabguzi, 238v-239r; Ata, I, 345-346; Fazılov, II, 197-198.

95 Rabguzi, 195r, Ata, I, 278; Fazılov, II, 123.

96 Rabguzi, 239r; Ata, I, 346; Fazılov, II, 198-199.

97 Rabguzi, 240r-241v; Ata, I, 347-351; Fazılov, 199-202.

98 Rabguzi, 241v-242r; Ata, I, 350-351; Fazılov, 202-203.

99 Buhari, Nikah 17; Müslim, Zikr 97, 98; Tirmizi, Edeb 31.

Mustafa'nın Ayşe ile kissası meşhur. Emiru'l-müminin Hasan ra'in hanımı meşhur."¹⁰⁰

Buna göre, Hz. Hasan'ın güzel hanımlarından birinde gözü olan Yezid, onu kendine nikahlayacağı vaadiyle kandırıp kocasını öldürmesini teklif etmiş, buna kanan kadın da Hz. Hasan'ı zehirli su ile şehit etmiştir.¹⁰¹

Hz. Hüseyin'in şehit olmasına giden yolda da siyasi çekişmelerin yanında yine bir kadın söz konusudur. Rabguzi'ye göre Hz. Hüseyin ile Yezid arasındaki düşmanlık asli ve tali olmak üzere iki sebebe dayanmaktadır. Asli sebep geleneksel Haşimi-Emevi mücadelesi, tali sebep ise bir kadındır. Abdullah b. Zübeyr'in kızlarından Fatıma, kendisini Yezid de sevmesine rağmen eş olarak Hüseyin'i seçmiştir. Yezid buna dayanamayarak Hz. Hüseyin'i öldürmüştür.¹⁰²

Rabguzi bu olaylarda Hz. Peygamber'in torunları tarafını tutmakta ve Nasihat başlığı altında şu uyarıyı yapmaktadır:

"Ey müslümanlar, Resül as'ın uruğuna zulümler yapıldı. Bu sorgusuz kalmayacaktır; bunda tehir vardır taksir yoktur; imhal vardır ihmal yoktur. Allah Taala şöyle buyuruyor: "Sakin Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma." (14/42) Gözün gördüğü evren için ceza günü gelecek, heybet döşeği yayılacak, evvelin ve ahirin halkı toplanacak, o ulu günde zorla mal alan, adalet vermeyen zalimler karınca gibi ayaklar altında ezileceklerdir. Merhametsiz beyler cehennem ateşine atılacaklardır. Allah'ın "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, kesinlikle karınlarına sadece bir ateş yerler ve yarın çılgın bir ateşe yaslanırlar" (4/10) vaidi gerçekleşecektir. Müminlerin haremine hıyanet gözü ile bakanlar, zina ve livata yapanlar azap ve ukubet ile rezalete uğrarlar. Namahreme bakan gözler ateşle doldurulur. Lehv, gıybet, lagv ve yalan söyleyen diller enselerinden çıkarılırlar. Oyun, eğlence, sema, gazel dinleyenlerin kulaklarına eritilmiş kurşun dökülür. Şehvet şarabı ile sarhoş olup yatanlar işkenceye uğrarlar. ... Hüseyin ra. için Yezid'i cehenneme atarlar. Bunların hepsi herkesin malumdur. Olanları olmuş bil, gelecekleri gelmiş bil."¹⁰³

Bazı Yanlış Bilgiler

Rabguzi, atıflarından anlaşıldığı kadarıyla, önemli kaynaklara başvurmuş olmasına rağmen, eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla bazı yanlış bilgilere yer vermiştir. Bunlara bir örnek vermek istiyoruz. Rabguzi'ye göre Resülullah hicret edeceği zaman dört tarafa adamlar salarken Ca'fer'i de bir kızı ve birkaç arkadaşı ile Habeş kralı Necaşi'ye gönderdi. Hicret sonrasında yapılan Bedir Savaşı'ndan yetmiş ölü, yetmiş yaralı ve yetmiş esir ile çıkan Mekke uluları bir toplantı yaptılar. Toplantıda

100 Rabguzi, 244r; Ata, I, 354; Fazılov, II, 206.

101 Rabguzi, 242v; Ata, I, 351-352; Fazılov, 204.

102 Rabguzi, 243r-248v; Ata, I, 352-362; Fazılov, II, 205-216.

103 Rabguzi, 249r; Ata, I, 363; Fazılov, II, 216-217.

esirlerin geri alınmasında Necaşi'nin arabuluculuğuna başvurulması kararlaştırıldı ve Amr b. As bir mektupla Habeşistan'a gönderildi. Amr, Hz. Muhammed ve taraftarlarını atalarının dinine ve geleneklerine karşı çıkararak fitne ve fesada sebep olmakla suçlayan bir konuşma yaptı. Bunun üzerine orada bulunan Ca'fer çağırıldı, olaya müslümanların yaklaşımı soruldu. O da İslamın temel ilkelerini ihtiva eden ünlü konuşmasını yaptı.¹⁰⁴ Oysa bilindiği gibi, Ca'fer b. Ebî Talib, 616 yılında gerçekleşen İkinci Habeşistan Hicreti'nin 90 kişilik heyetinde hanımı Esmâ bint Umeyys ile birlikte başkan olarak yer almıştır. Bu arada Amr b. As Mekkelilerin görevlendirmesi üzerine onları geri getirmek için Habeşistan'a gitmişse de bunda başarılı olamamıştır.¹⁰⁵

Türkler Hakkında Bazı Bilgiler

Kendisi de bir Türk olan Rabguzi'nin eserinde Türklerin tevhid inancını tanımaları ve Hz. Muhammed'in tebliğini kabul etmeleri hususunda önemli bir iddia yer almaktadır.

Rabguzi'nin, Ebu İshak Nisaburi'ye ait Kısasu'l-Enbiya adlı eserden aktardığına göre "Hz. Nuh, müslüman olan üç oğlundan Yafes'i Türkistan Vilayeti'ne gönderdi, bütün Türkler ondan türediler. Bu sebeple bütün Türkler aziz ve mükerrem oldular."¹⁰⁶ Rabguzi'nin kayıtlarına göre Türklerin İslamı kabul etmeleri de Hz. Muhammed zamanında gerçekleşmiştir. Kıssa-i Musa bölümünde, kıssadan hisse mahiyetinde şu ifadeler yer verilmektedir: "Haberde gelmiştir ki, ata-ana iyi olsa bu iyilik yedi uruğa geçer. Nitekim Musa ve Hızır kıssasında Allah'ın kavli bunu bildirmiştir: 'Babaları iyi bir zattı' (18/82.) Aynı şekilde, rivayet ederler ki Mustafa as'ın mektubu Türklere geldiğinde hemen kabul ettiler ve ona saygı gösterdiler. Şüphesiz, Kıyamete kadar Türklerin oğlanları hürmetli ve devletli olurlar."¹⁰⁷

Burada Hz. Muhammed'in Türklere bir davet mektubu gönderdiği ve söz konusu mektubun Türkler tarafından saygıyla kabul edildiği ifade edilmekte-

104 Rabguzi, 232v-234r; Ata, I, 336-338; Fazılov, II, 187-189. Benzeri kayıt 14. yüzyıla Anadolu kıssa-ı enbiyasında da yer almaktadır. Buna göre Hz. Muhammed mektup ile Ca'fer'i Necaşi'ye göndermiş, bu arada Amr b. As'ın da Habeşistan'a gelmesiyle söz konusu görüşme gerçekleşmiştir. Cemiloğlu, 242-243.

105 Ahmet Önkal, "Ca'fer b. Ebu Taib", DİA, VI, ss. 548-549.

106 Rabguzi, 27v; Ata, I, 38; Fazılov, I, 45. Ancak Yafes'in Türklerin atası olduğu yönündeki bu rivayet Rabguzi'den önceki kaynaklarda yer almıştır. Bkz. A. Z. Velidi Togan, Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, İstanbul 1982, 17. Bu rivayet 14. yüzyıl Anadoluşunda yazılan bir kıssa-ı enbiya-da da geçmektedir. Cemiloğlu, 141. Daha sonraki yüzyıllarda Ebu'l-Gazi Bahadır Han da (ö. 1663) Şecere-i Terakime'de bunu tekrarlamıştır. Türklerin Soy kütüğü, haz. M. Ergin, İstanbul ty, 23-24.

107 Rabguzi, 126r; Ata, I, 177; Fazılov, II, 15.

dir.¹⁰⁸ Tarihi gerçeklere ters düşen bu ifadeler yazar ve muhatap okuyucu kitle açısından bir kaç noktada önem taşımaktadır. Yazar belki de inanarak, Türkleri uzun yüzyıllardır tehvid inancına mensup bir millet olarak göstermek istemekte; bu millette Hz. Muhammed'in hayatında bir yer vermekte ve ilk müslüman toplumlar arasına koymaktadır. Öte yandan muhatap kitlenin de bunları duymaya ve kabul etmeye istekli olduğu düşünülebilir.

Sonuç

Bir yönüyle siyer, hatta İslam tarihi niteliği taşıyan gerek çeviri, gerek telif Türkçe kısas-ı enbiyalar İslami dönem kültür tarihimizin en önemli ürünlerindedir. Bunlardan İlahi tebliğ ile görevlendirilmiş peygamberler, özellikle Hz. Muhammed'in hayatını bir ölçüde öğrenebileceğimiz gibi, dilimizin ve dini hayatımızın gelişme safhalarını da bulabiliriz. Dini kavramların dilimize girme süreci, yüzyıllara göre kullanılan dini kavram ve ifadeler söz konusu edebiyatta açıkça izlenebilmektedir. Bu bağlamda kısas-ı enbiyalarda yer alan ayetlerin çevirileri Türkçe ilk parça Kur'an çevirilerinin örneklerinden sayılabilir.

İncelediğimiz kısas-ı enbiya nicelik ve nitelik bakımından güvenilir olmayan bazı kayıtlar içermekle beraber Türklere Hz. Muhammed'i anlatan ilk eserlerden biri, belki de ilkidir. Burada Hz. Muhammed'in hayatını ve davetini anlatmak için kullanılan kaynaklar, kavramlar, üslup ve takdim tarzı Türklerin bu husustaki önemli kalem tecrübelerinden biridir.

Rabguzi, eserini Moğol hakimiyetindeki XIV. yüzyıl Türkistanında Harezmi Türkçesi ile yazmıştır. Eser kısas-ı enbiya formunda olduğu için baştan sona bir davet kitabı niteliği taşımakta, Hz. Muhammed'i ve onun tebliğini tanıtmaktadır. Bu bağlamda hep Hz. Muhammed'in bütün insanlar ve geçmiş peygamberlerden fiziki, ahlaki ve ruhi üstünlükleri vurgulanmakta, aynı zamanda onun ümmetinin diğer ümmetlere üstünlüğü dile getirilmektedir. Hz. Muhammed'in ümmetinin üstünlüğü ile ilgili şu yaklaşım oldukça ilginçtir: "*Soru: Muhammed ümmeti herkesten önce imiş de, sonra gelmesinin sebebi nedir? Cevap: Bir yere önce küçükler sonra ulular gelir. Muhammed as'ın ümmeti hepsinden azdır, toprakta çok yatmasın diye herkesten sonra çıktı. Diğer ümmetlerin ayıbını Mu-*

108 Bu mektup rivayeti daha sonraları da Türk tarihçileri tarafından tekrarlanmıştır. Söz gelişi, Seyfeddin Ahsikendi (16. yüzyıl başları) eserinde benzeri bir rivayete yer vermiştir. Hz. Peygamber Hz. Ukkâşe ile Harezmi'e bir davet mektubu göndermiş, mektubu saygıyla okuyan Gızlar şenlik düzenleyip hemen Müslüman olmuşlardır. Bu arada Ukkâşe, bir mektubu da Türkmenlere göndermiş, bütün Harezmi halkı sevinçle İslamı kabul etmiştir. Üçünü mektup Nogay'a gitmiş, onlar da iman etmişlerdir. Sonra o mektubun bir kopyası Türkistan'a gönderilmiş, Türkistan halkı da İslam dairesine girmiştir. Bu sırada Kazaklara da bir mektup gönderilerek onların Müslüman olmasını sağlamıştır. Seyfeddin Ahsikendi, *Mecmuatü't-Tevarih*, Farsçadan çev. M. M. Dosbolov ve Omor Sooronov, Bışkek 1996, 22-23.

hammed ümmeti bildi, onların ayıbını diğer ümmetler bilmesin diye sonra çıktı.”¹⁰⁹

Eserde Hz. Muhammed, olağanüstü hayatı ile insanlığın kurtarıcısı ve önderi olarak ortaya konmaktadır. Bu bağlamda onun sabrı, zorluklar karşısındaki metaneti, kararlılığı, davasına sadakati, yetimliği, mazlumluğu, barışseverliği, insan sevgisi ve yumuşak huyu öne çıkarılmaktadır. Bu takdim tarzı Rabguzi'nin Hz. Muhammed'i anlama ve yorumlama tarzı olduğu gibi, döneminin siyasi ve sosyal gerçekleri de onu bu tarza yöneltmiş olabilir. İlginç olanı şu ki, alplığı, cesareti, şecati ve kahramanlıkları ile temayüz etmiş Türk milletine, Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hikmet örneklerinde olduğu gibi, Kısas-ı Rabguzi'de de Hz. Muhammed'in gaza ve cihadından çok, güzel ahlakı, yumuşak huyu, insanseverliği ve barışseverliği anlatılmaktadır.

Rabguzi, kitabında bazen çağının müslümanlarına övgüyle seslenmekte ve inançlarının değerini belirtmektedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde peygamberlere, özellikle Hz. Muhammed'e inanmayan insanları çağının müslümanları ile karşılaştırarak onların üstünlüklerini vurgulamaktadır. Buna örnek şu paragraf ile makalemize son vermek istiyoruz:

“O kafirler Resülü inkâr ettiler. Subhanallah, biz hepimiz müslümanız. Ve yine o kafirler bir parça ağacı yontup Tanrı diye tapındılar, böylesine aziz ve temiz bir önderin peygamberliğini kabul etmediler. Elhamdülillah, biz hepimiz yedi yüz kırk yıldan sonra ikrar kılıp Muhammed Resülulah diyoruz. İlahi, öyleyse, Muhammed Resülullahın dostluğunu bize dünyada keramet kıldın, ahirette de onun şefaati ile müşerref ve mükerrem kıliver. Amin, Ya Rabbe'l-alemin.”¹¹⁰

KAYNAKLAR

Ahmedov, Börişbay, *Emir Timurni yad Edip*, Taşkent 1996.

Akalın, M., *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara 1979.

Arnold, T. W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. H. Gündüzler, Ankara 1982.

Ata, Aysu, *Kısasu'l-Enbiya*, I-II, Ankara 1992.

Barthold, V. V., “Çağatay”, *IA.*, III, ss. 266-270.

———, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, yay. H. D. Yıldız, Ankara 1990.

Boeschoten, H. E., “The Leningrad Manuscripts of Rabguzi's Kısas,” *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1991, ss. 47-79.

109 Rabguzi, 207r; Ata, I, 296; Fazılov, II, 144.

110 Rabguzi, 207v; Ata, I, 297; Fazılov, II, 145.

Brockelmann, C., GAL, Leiden 1937.

———, "Kisai", *IA*, VI, 823-824.

———, "Sa'lebi", *IA*, X, 125.

Cemiloğlu, İsmet, *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara 1994.

Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mugatil ibn Süleyman ve Eserleri", *AÜFD*, XXI, 1976, 1-35.

Cüveyni, Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. M. Öztürk, Ankara 1998.

Çakan, İsmail L., "Atyye el-Avfi", *DIA*, IV, ss. 62-63.

Devlet, Nadir, "Çağatay Devlet", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul 1989.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türklerin Soy Kütüğü*, haz. M. Ergin, İstanbul ty.; Şacara-yı Turki, haz. B. Ahmedov, Taşkent 1992.

Fayda, Mustafa, "İbn İshak", *DIA*, XX, 93-96.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İst. 1980.

Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz., Hayati Bice, Ankara 1998.

İbn Batuta, *Rihle*, I, Mısır, ty.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, İstanbul 1972, II, 1328.

"Kısas-ı Enbiya", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1982.

Kısas-ı Rabguzi, I-II, Taşkent, 1990-1991, haz. Ergaş İ. Fazılov-Abdullah Yunusov-Hamdullah Dadabayev.

Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1982.

Levend, Ağah Sırrı, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1972, 59-62.

Macdonald, B.B., "Kıssa", *IA*, VI, 771-774.

Mirza Ulugbek, *Tarih-i Erba-ı Ulus, Tört Ulus Tarihi*, Farsçadan çev. B. Ahmedov, M. Haseni, Taşkent 1994.

Nasrüddin bin Burhanüddin Rabguzi, *Kıساسu'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları)*, Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Dizin, I-II, haz. Aysu Ata, Ankara 1997.

Önkal, Ahmet, "Ca'fer b. Ebu Talib", *DIA*, VI, ss. 548-549.

Saadet, Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara 1950.

Seyfeddin Aksikendi, *Mecmuatü't-Tevarih*, Farsçadan çev. M. M. Dosbolov ve Omor Sooronov, Bişkek 1996.

El-Shaman, Messad Süveylim Ali, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi*, Ankara, 1982. (Basılmamış doktora tezi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, no. 29318.)

Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.

Şerefeddin Ali Yezdi, *Amir Timur Acdadları, Zafername* adlı eserinin mukaddimesi, çev, A. Böriyev, Taşkent 1992.

Thury, J., *Török nyélvemlek s 14. Szazad végeig*, Budapşte 1903, 16-17. Türkçesi "Ondördüncü Asır Sonlarına Kadar Dil Yادigarlıkları", *Milli Tetebbular Mecmuası* II, 1331, ss. 56-95.

Togan, A. Z. Velidi, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi*, İstanbul 1982.

Uğur, Mücteba, "Va'z ve Hadiste Kussas", *AÜFD*, XXVIII, 1986.

Yıldırım, Suat, "Kuran-ı Kerim'de Kıssalar", *AÜ. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, III, 1979.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (Günümüz Türkçesine uyar. Fikri Silahdaroğlu), Ankara 1996.

Yuvalı, Abdulkadir, "Çağatay Han", *DİA*, VII, 177-178.